

MINISTERUL EDUCAȚIEI, CERCETĂRII, TINERETULUI ȘI SPORTULUI
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” ALBA IULIA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOLOGIE

TEZĂ DE DOCTORAT

- REZUMAT -

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:
PROF. UNIV. DR. ION BUZAȘI

DOCTORAND:
DAN GHEORGHE DULĂU

ALBA IULIA
2012

**MINISTERUL EDUCAȚIEI, CERCETĂRII, TINERETULUI ȘI SPORTULUI
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” ALBA IULIA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOLOGIE**

**POEZIA CARCERALĂ
ROMÂNEASCĂ**

- REZUMAT -

**COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:
PROF. UNIV. DR. ION BUZAȘI**

**DOCTORAND:
DAN GHEORGHE DULĂU**

**ALBA IULIA
2012**

POEZIA CARCERALĂ ROMÂNEASCĂ

- REZUMAT -

Am încercat în studiul de față o *prezentare generală* a poeziei carcerale românești. Ni s-a părut că este un capitol neglijat în istoria literaturii române contemporane. S-a scris mai mult despre memorialistica închisorilor, e drept și mai bogată, dar există între cele două genuri de literatură a detenției, dincolo de câteva asemănări, o deosebire esențială: memoriile au fost scrise după anii de închisoare, pe când poezia carcerală a fost *creată* chiar în închisoare.

Începutul recuperării acesteia s-a făcut după 1990, mai întâi prin antologii, la inițiativa, cum era și de așteptat, Asociației Foștilor Deținuți Politici din România. (Trebuie să notăm că și înainte de 1989 au apărut câteva antologii de „poezie înlănțuită” – în străinătate, în Spania și SUA, pe care le-am consemnat la bibliografie.) Din 1990 și până în prezent au apărut cinci asemenea culegeri de poezii din închisori, ultima, *Unde sunt cei care nu mai sunt?* București, Editura Beta, 2012, apărută foarte recent, când încheiam paginile de prezentare a poeziilor închisorilor comuniste; o ediție bilingvă (româno-franceză), alcătuită de poeta Paula Romanescu, care semnează și selecția și versiunea franceză (cu excepția capitolului Radu Gyr, la care selecția e realizată de Simona Popa, fiica poetului, iar versiunea franceză de către Luc Verly); însumează numele a 89 de poeți, numeric este cea mai bogată antologie, dar față de celelalte (*Poeți după gratii* - Mănăstirea Petru Vodă, 2010 sau *Antologia poeziei carcerale* de Ioana Cistelecan, Editura Eikon, 2006) reproduce mai puține poezii: din Nichifor Crainic, Radu Gyr, Andrei Ciurunga șase - șapte poezii, din ceilalți poeți una, două sau trei poezii.

Trecând peste puținele articole consacrate acestei teme (pe care, de asemenea, le-am înregistrat la *Bibliografie*) se cuvine să semnalăm singura încercare de sinteză asupra poeziei carcerale românești, datorată Ioanei Cistelecan. Nici reprezentanții de seamă ai acestei poezii, pe care i-am numit *Clasici ai poeziei carcerale românești*, n-au prea stat în atenția cercetătorilor, cu excepția lui Radu Gyr, căruia poetul Adrian Popescu i-a consacrat un eseu monografic, în 1995

(*Lancea frântă. Lirica lui Radu Gyr*, E.D.P, 1995), iar regretatul Corneliu Crăciun, o analiză din perspectiva stilistică a poeziei sale (*Abordări stilistice ale poeziei lui Radu Gyr*, Oradea, Editura Logos 94, 2007).

O atenție deosebită am acordat *conceptului de poezie carcerală*, străduindu-ne să aducem câteva necesare delimitări conceptuale, pentru a înțelege specificul acestei poezii. Trăsătura esențială privește locul în care a fost creată: în închisoare. Creată cu un rost precis: de a fi, alături de credința în Dumnezeu și rugăciune, un reazim moral, un tonic sufletesc în infernul aceluia sinistru spațiu concentraționar. Am folosit cuvântul „creată” – evitând „scrisă”, pentru că poezia temnițelor comuniste n-a putut fi scrisă, interdicția instrumentelor de scris, a cărților și a hârtiei fiind categorică, iar încălcarea ei aspru pedepsită. Cu mijloace ingenioase (cu „acul pe săpun” – e și titlul unei antologii de poezie carcerală românească apărută înainte de 1989 în străinătate, pe minuscule petice de hârtie, cusute în căptușeala hainei, dar mai ales prin alfabetul Morse) această poezie era totuși „creată”. Răspândirea sau difuzarea ei era cvasi-folclorică și de aici înrudirea ei cu poezia populară, circulația pe cale orală determinând și existența unor variante, așa încât între diferitele antologii menționate există diferențe uneori semnificative în textul poeziilor, iar la alcătuirea unor ediții Nichifor Crainic, Radu Gyr, Andrei Ciurunga, editorii au fost nevoiți să recurgă la compararea textelor cu manuscrisele existente în arhiva familiei, optând, evident, pentru forma acestora din urmă.

O trăsătură caracteristică a poeziei carcerale este interferența ei cu poezia religioasă. Interferența nu este tocmai cuvântul potrivit sau complet, pentru că uneori poezia închisorilor comuniste este poezie religioasă sau poezie – rugăciune și la lectura unor poezii, precum *Unde sînt cei care nu mai sunt*, de Nichifor Crainic, *Az' noapte Iisus*, de Radu Gyr, *Liturghie*, de Andrei Ciurunga ș.a., cititorul ezită în clasificarea lor: poezie carcerală sau poezie religioasă. Sentimentul religios și povara detenției sunt atât de intim întreșute încât această clasificare este și dificilă și inutilă. Coexistența acestor trăiri sufletești ne amintește de celebra remarcă a lui Tudor Vianu, referitoare la natură și dragoste în poezia lui Eminescu, cunoscutul critic literar și estetician spunând că manifestările naturii devin „limbajul tainic,

delicat și august al dragostei poetului”. Tot astfel fragmente de rugăciune sugerează asumarea suferinței așa cum aceasta capătă forma rugăciunii.

Poate cea mai importantă trăsătură a poeziei carcerale românești este caracterul ei politic, net anticomunist, antibolșevic. De aceea am și ezitat să vorbim mai pe larg despre folclorul detenției (din antologiile lui Viorel Horea Țântaș sau Marian Munteanu), deși câteva dintre aceste poezii, așa cum a demonstrat recent Alex Ștefănescu ar putea figura, prin valoarea lor artistică, într-o creștomatie, oricât de exigentă, a poeziei populare românești¹. La fel poezia clasică românească, în care găsim o slabă tradiție a poeziei închisorilor (C. Boliac, Al. Macedonski, Tudor Arghezi) nu are, propriu vorbind, consonanțe cu poezia carcerală, care a constituit tema cercetării noastre: la Cezar Boliac și la Al. Macedonski, este un sentiment de compasiune, din perspectiva romantică, pentru niște nepăstuiți ai soartei, de cele mai multe ori condamnați prea aspru sau pe nedrept; la Tudor Arghezi atracția poetului este pentru un univers care n-a fost exploatat până la el în poezia românească, interesant atât prin diversitatea personajelor cât și prin limbajul pitoresc și frust, cu inserții argotice.

Cercetarea propriu-zisă începe cu capitolul *Clasici ai poeziei carcerale*, în care am tratat monografic trei poeți: Nichifor Crainic, Radu Gyr, Andrei Ciurunga. După sumare date biografice, cu o prezentare generală a operei, am stăruit asupra poeziilor care se circumscriu acestui univers cu un comentariu literar în care se

¹ Alex Ștefănescu citează din antologia lui Marian Munteanu – o baladă cu un dialog de un impresionant dramatism în care tânăra fată întemnițată le comunică părinților să n-o mai aștepte că ea din locul în care se află nu are altă scăpare decât „săcreata de moarte”: „Frunză verde dealăută/Cine dracu-o mai văzut/ Fată ca o păuniță/ Colo roabă la temniță? / În lanțuri și în cătuși/ Obiceiul de la turci.../ Până-n ziuă s-a sculat/ Fața albă și-a spălat/ Temnița o măturat/ Și gunoiul l-o țâpat./ Se uită spre răsărit/ Vede-o pasăre venind./ - Păsărică, păsărea / Nu ești tu din țara mea?/ Te-aș întreba de maica./ - Eu nu sunt din țara ta./ Dar pe-acolo mi-i calea/ Pe la poarta maică-ta./ Am văzut-o la cișmea/ Scotă apă și plângea;/ Pâine albă frământând/ Tot cu lacrimi-o muind./ De drum să se pregătească/ După tine să pornească/ -Păsărică, păsărea,/Spune tu la măicuța/ Pâine albă să frământă/ După mine să nu cânte/ Că unde-s băgată eu/ Nimeni nu mă poate scoate/Numai săcreata de moarte./-Păsărică,păsărea,/ N-ai văzut pe tatăl meu/ La tejghea la fâgădău/ Bând cu paharu' jinars/ Să mai uite de necaz?/ - L-am văzut pe tatăl tău/ Sub o șatră țigănească/ Calul să și-l potcovească./-Păsărică, păsărea/, spune-i tu la tatăl meu/ Calul să și-l potcovească/ După min' să nu pornească./ Că unde-s băgată eu/ Nimeni nu mă poate scoate/ De cât săcreata de moarte./ - Păsărică, păsărea/, Spune-i tu la maică-mea/ Să scoată hainele-afară/Să le puie pe tri cară/ Să le ducă pe hotară./ Să le deie foc și pară”.(din vol. Marian Munteanu, *Folclorul detenției. Formele privării de libertate în literatura poporană* – studiu, tipologie, antologie de texte și glosar, București, Editura Valahia, 2008; apud: Alex Ștefănescu, *Marian Munteanu și comerțul cu arme, în „Româna literară”, Anul XLIV, 2012, nr.9 (-2 martie), p.5.*

evidențiază temele dominante: foamea, frigul, frica, umilințele îndurerate, comportamentul inuman al torționarilor, teme comune. Atitudinea este diferită: la Nichifor Crainic, suferința îndurată, rareori izbucnește în apostrofe pamfletare și vindicative la adresa călăilor; această atitudine este însă prezentă la Radu Gyr și la Andrei Ciurunga. Acești poeți, mai ales primii doi, au fost nume cunoscute în literatura română și înainte de închisoare, dar poezia lor capătă o mai mare valoare artistică prin ceea ce au creat în anii detenției. Poeziile lor erau cunoscute, memorate și difuzate în închisori; au existat deținuți cu memorie prodigioasă (și memorialistica închisorilor a reținut numele unora dintre aceștia) care știau volume întregi din poezia lui Nichifor Crainic sau Radu Gyr. Andrei Ciurunga, pe care l-am considerat un afin a lui Radu Gyr, n-ar fi fost reținut de istoria poeziei românești fără „poemele cumpliteului Canal”, cu viziuni apocaliptice, cu amenințări scrâșnite, cu versuri ce vibrează de un patos profetic. Cei care le-au învățat aceste „poezii în cătușe” sau „poezii înlănțuite” au și fost într-un fel îndemnați să scrie ei înșiși poezii *à la manière de*, adică în felul acestor clasici. Mulți, cei mai mulți, dintre poeții după gratii, probabil că nu ar fi scris niciodată poezii, dacă nu ar fi trecut prin această cumplită experiență de viață. De aceea am intitulat capitolul următor ***În închisoare s-a născut poetul***, după titlul unei poezii de Vasile Tacu. Acest capitol este, inevitabil, incomplet, pentru că numărul acestor poeți este după antologii recente, de aproximativ optzeci. Am ales câțiva dintre aceștia, o alegere evident subiectivă, dar la antologiile consultate am putea adăuga noi înșine câteva „nume noi” care să completeze acest capitol: Aurelian Benteoiu, Ioan Andrei (numele literar al episcopului greco-catolic Ioan Ploscaru), Tertulian Langa, Radu Brateș, Edgar Papu².

O problemă controversată este valoarea literară a acestei poezii: am arătat că Adrian Marino le *desconsideră* total, cu un nejustificat dispreț suveran; Paul Goma le asigură valoare – de rezim sufletesc numai în spațiul în care au fost create, adică în închisoare. Unii le contestă valoarea literară, atribuindu-le doar o valoare documentară. Evident că valoarea documentară nu se poate contesta pentru că ele

² A se vedea poezia lui Edgar Papu, recent publicată în „România Literară” în XLIV, 2012, nr. 14 (6 aprilie) în comentariul pe care îl face fiul acestuia Ion Vlad Papu pe marginea dosarului de securitate al cunoscutului estetician român.

reprezintă istoria în versuri a acelor ani întunecați 1947-1964; este, de asemenea evident că unele poezii nu trec de această consemnare în stihuri – uneori stângace – a unei suferințe personale, dar tot atât de adevărat este că multe dintre aceste poezii, și nu numai ale clasicilor poeziei carcerale, Crainic, Gyr și Ciurunga, ci și cele semnate de Sergiu Mandinescu, poet apreciat superlativ de C. Noica, Viorel Ghiorghiță, Victor Ioan Pica ș.a sunt poezii a căror lectură emoționează, convingând și pe cititorul de azi că ele nu au numai o valoare documentară; ci una profund umană și, în consecință una artistică.

Inițial ne-am gândit să includem în prezentarea noastră și un capitol pe care l-am fi intitulat *Din poezia rezistenței anticomuniste*³. Ar fi urmat în cadrul acestui capitol să vorbim despre câteva poezii: – *Colindul prizonierilor români din U.R.S.S* de Ștefan Tumorug (prezent în antologiile *Poeți după gratii* și *Unde sunt cei ce nu mai sunt*), dar și de poeziile lui Nicolae Mazilu, *Marșul carpatinilor făgărășeni*, pe care am identificat-o în ampla lucrare memorialistică a lui Ion Gavrilă Ogoranu, *Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc*, veritabilă epopee a rezistenței anticomuniste din Munții Făgărașului și de câteva poezii ale lui Vasile Motrescu, un fel de haiduc sadovenian din *Județul al sărmanilor*, care a luptat în Munții Bucovinei, ale cărui poezii le-am găsit în câteva din „jurnalele rezistenței anticomuniste românești”. După lectura acestora am renunțat însă, pentru că am fi contrazis noi înșine conceptul de poezie carcerală – deci poezie creată în închisoare. Sigur că o explicație s-ar fi putut găsi în afirmația, devenită loc comun, denumind un trist adevăr, că în vremea comunismului întreaga țară era o mare închisoare, și un capitol din antologia *Poezia în cătușe* numește sugestiv această situație: *Geme Țara, plânge gloata*.

O contribuție inedită o reprezintă capitolul consacrat poetului blăjean **Radu Brateș** (1913-1973), pe care l-am și intitulat *O revelație*. O revelație pentru că, nu numai că nu este menționat în nicio antologie a poeziei carcerale sau în vreun studiu pe această temă, dar până la apariția caietului manuscris, cu o admirabilă caligrafie – reprodus anastatic de către doi din elevii săi, poetul Ion Brad și inginerul și memorialistul Petru Sechel - cu titlu *Scrise-n furtună* (vezi anexele), Radu Brateș

³ Vezi anexele.

era cunoscut doar ca evocator al Blajului (vezi volumele *Aspecte din viața Blajului* și *Oameni din Ardeal*), un poet al satului cu versuri ce amintesc de lirica tradițională ardeleană, dar și de modernitatea poeziei lui Blaga, o poezie cutreierată uneori de neliniști existențiale. Prin placheta *Scrise-n furtună* inspirată din exilul didactic de la apa Prutului sau din anii detenției la Canal, Radu Brateș este un urmaș al surghiunitului poet roman Ovidiu, plângându-și, ca și acesta, îndepărtarea de casă și de cei dragi, dar și un poet al Canalului, - tematic în descendența lui Andrei Ciurunga, dar fără revolta și strigătul de nesupunere al acestuia, ci cu o durere înăbușită și cu imagini de infern dantesc.

Am intenționat să alcătuim o Bibliografie cvasi-completă a poeziei carcerale: structurând-o în următoarele secvențe: Antologii, Volume de poezii din închisori, Memorialistică (selectiv am preferat acele volume în care se menționează poeți și poezii din închisori) și, în sfârșit, referințe critice. Anexele vin să ilustreze o parte din munca noastră de documentare. Am reținut acele pagini care ni s-au părut cu adevărat, ilustrative.

Această cercetare a poeziei carcerale ne îndreptățește să afirmăm că ea reprezintă un capitol important al poeziei românești de după Al Doilea Război Mondial, în contrapondere cu poezia lonzincardă, realist-socialistă, dogmatică, prezentă în volumele și manualele din epocă; de asemenea, este un capitol ce conferă originalitate poeziei românești particularizând-o în contextul poeziei europene; prin aceste poezii, înaintea poeziilor publicate în „Steaua” (din T. Arghezi, G. Bacovia, V. Voiculescu, Ion Vinea), se face legătura cu o mare poezie interbelică infirmând hiatusul prefigurat de poezia pe care a vrut s-o impună ideologia comunistă.

BIBLIOGRAFIE

A. ANTOLOGII DE POEZIE CARCERALĂ

1. **CISTELECAN**, Ioana, *Antologia poeziei carcerale*, Cluj - Napoca Editura Eikon, 2006
2. *** *As 'noapte Iisus mi-a intrat în celulă. Poezi după gratii*, București, Editura Elisaváros, 2005
3. *** *Din poezia rezistenței românești*, ediție îngrijită de Victor Buescu, Lisabona, 1952
4. *** *Duh și slavă. Antologie de poezie creștină*, ediție îngrijită de Magda **URSACHE** și Petre **URSACHE**. Postfață de Petre **URSACHE**, Editura Junimea, 2012
5. *** *Poeme cu umbre de gratii*, București, Editura Sagittarius, 1996
6. *** *Poeme din închisori*, ediție îngrijită de **V. POSTEUCĂ**, **N. NOVAC**, Nicu **DIMA**, Madrid, 1970
7. *** *Poezi după gratii (I, II, III)*, Arhiva Asociației Foștilor Deținuți Politici din România, 1993
8. *** *Poezi după gratii*, Mănăstirea Petru Vodă, 2010
9. *** *Poezia în cătușe*, antologie, prefață și note de Prof. univ.dr. Aurelian **I. POPESCU**, postfață de Nicolae **PANEA**, Craiova, Editura Omniscope, 1995
10. *** *Poezia română religioasă I, De la Dosoftei la Nichifor Crainic*, antologie de texte alese, cuvânt înainte și note bibliografice de Florentin **POPESCU**, București, Editura Minerva, 1999
11. **PĂNĂZAN**, Daniela Maria, *Poezia religioasă românească. Eseu monografic*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2006
12. **ROMANESCU**, Paula, *Unde sunt cei care nu mai sunt? Où sont-ils ceux qui n 'existent plus?* Antologie / Anthologie, Prefață, note, selecție poeme, traducere / Préface, notes, sélection des poèmes, traduction par Paula

Romanescu, Cuvânt înainte/ Avant propos Dan Puric, București, Editura BETTA, 2012

13. *** *Poezii din închisori*, culegere de Zahu PANĂ cu un cuvânt introductiv de VINTILĂ Horia, Editura Cuvântul românesc, Madrid, 1982.
14. ȚĂNTAȘ, Horia-Viorel, *Tristă-i duminica zilelor mele*, Editura Risoprint, 2001
15. PANĂ, Zahu, *Cu acul pe săpun*, Hamilton, 1989
16. *** *Voi n-ați fost cu noi în celule*, ediție îngrijită de Arhim. Roman BRAGA, Sao Paolo, Brazilia, 1972

B. VOLUME DE POEZII

1. ANDREI, Ioan, *Cruci de gratii*, Timișoara, Editura Helicon, 1992
2. ANDREI, Ioan, *Flori de in*, Timișoara, Editura Helicon, 1999
3. BENTOIU, Aurelian, *Poezii din închisoare*, în vol. *Zări și zodii. Poezii din închisoare*, introducere de Pascal BENTOIU, evocare și glosar de Marta BENTOIU, Fundația Academia Civică, 2001
4. BOLLIAC, Cezar, *Poezii și articole*, Ediție îngrijită și prefață de Virgiliu Ene, București, Editura Tineretului, 1957
5. BOLLIAC, Cezar, *Scrieri I, Meditații, Poezii*, ediție, note și bibliografie de Andrei RUSU, prefață de Mircea SCARLAT, București, Editura Minerva, 1983.
6. BRATEȘ, Radu, *Cântece de pe coline*, Editura Dacia, Cluj, 1974
7. BRATEȘ, Radu, *Scrieri inedite*, ediție îngrijită și evocări bibliografice de Liana Biriș, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2009
8. BRATEȘ, Radu, *În împărăția lutului*, - poeme- cu prefață de Valentin Tașcu, Clusium, 2008
9. BRATEȘ, Radu, *Scrise-n furtună*, 2008

10. **BUZAȘI**, Ion, *Poezia religioasă românească*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2004 (ediția a II-a, Cluj-Napoca, Editura Dacia XXI, 2010)
11. **CIURUNGA**, Andrei, *Cântece de dor și de război*, Chișinău, 1944
12. **CIURUNGA**, Andrei, *Poeme de dincoace*, Brăila, 1947
13. **CIURUNGA**, Andrei, *Poemele cumplitului Canal* (în antologia *Poezii după gratii*, Mănăstirea Petru Vodă, 2010)
14. **CRAINIC**, Nichifor, *Poezii alese, 1914-1944*, București, Editura Roza Vânturilor, 1990
15. **CRAINIC**, Nichifor, *Șoim peste prăpastie. Versuri inedite create în temnițele Aiudului*, București, Editura Roza Vânturilor, 1990
16. **CRAINIC**, Nichifor, *Țara de peste veac. Poezii antume (1916-1944)*, ediție îngrijită și notă bio-bibliografică de Ioana Cracă, Editura Eminescu, 1997
17. **GAFENCU**, Valeriu, în Ioan Ianolide, *Introducere la Hristos, Document pentru o lume nouă*, ediție îngrijită la Mănăstirea Diaconești, cu un cuvânt înainte de părintele Gheorghe-Calciu Dumitreasa, București, Editura Christiana, 2008
18. **GAFENCU**, Valeriu, *Sfântul închisorilor*, Mărturii despre Valeriu Gafencu, adunate și adnotate de monahul Moise, cu binecuvântarea și un cuvânt înainte al Î.P.S. Andrei, Arhiepiscop al Alba Iuliei, Alba Iulia, 2007.
19. **GHIORGHITĂ**, Virgil, *Ferestre și oglinzi*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985
20. **GYR**, Radu, *Poezii I*, Timișoara, Editura Marineasa, 1992
21. **GYR**, Radu, *Poezii II*, Timișoara, Editura Marineasa, 1993
22. **GYR**, Radu, *Poezii III*, Timișoara, Editura Marineasa, 1994
23. **GYR**, Radu, *Ultimele poeme*, Ediție îngrijită și postfață de Barbu Ciuculescu, Editura Vreamea, București, 1994
24. **GYR**, Radu, *Sângele temniței, Stigmat*, București, Editura Vreamea, 1993
25. **GYR**, Radu, *Pragul de piatră*, București, Editura Vreamea, 1998
26. **GYR**, Radu, *Balade*, Editura Lucman, 2006

27. **LANGA**, Tertulian, *Poeme din captivitate*, în vol. *Trecând pragul tăcerii-* o carte document- Galaxia Gutenberg, 2009
28. **MACEDONSKI**, Alexandru, *Poezii*, București, 1882
29. **MACEDONSKI**, Alexandru, *Poezii*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Mihaela Dragomir, București, Editura De Stat Pentru Literatură Și Artă, 1955
30. **MACEDONSKI**, Alexandru, *Versuri*, București, Editura. 100+1 Gramar, 2000,
31. **PICA**, Victor Ioan, *Poeme din celulă*, Târgu-Mureș, Editura Arhipelag, 1994
32. **ȚEPELEA**, Gabriel, *Anii nimănui*, 1990; (a patra ediție în 1996 cu titlul *Cântece de galeră*)

II. LITERATURA MEMORIALISTICĂ

1. **ANANIA**, Valeriu, *Memorii*, București, Editura Polirom, 2008
2. **BAICU**, Petru, *Rezistența în munți și în orașul Brașov*, 1944-1948, Brașov, Editura Transilvania Expres, 1997
3. **BORDEIANU**, Dumitru Gheorghe, *Mărturisiri din mlaștina disperării, Cele văzute, trăite și suferite la Pitești și Gherla*, București, Editura Gama, 1995
4. **CESEREANU**, Ruxandra, *Gulagul în conștiința românească, Memorialistica și literatura închisorilor și lagărelor comuniste*, Iași, Editura Polirom, 2005
5. **CONSTANTE**, Lena, *Evadare imposibilă. Penintenciarul politic de femei Miercurea Ciuc 1957-1961*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1993
6. **CONSTANTE**, Lena, *Evadare tăcută. 3000 de zile singură în închisorile din România*, București, Editura Humanitas, 2002
7. **CRAINIC**, Nichifor, *Zile albe, zile negre*, București, Casa Editorială Gândirea, 1991

8. **CRAINIC**, Nichifor, *Memorii(II), Pribeag în țara mea. Mărturii din închisoare. Răspuns la actul meu de acuzare*, București, Muzeul Literaturii Române, 1995
9. **OGORANU**, Gavrilă Ion, *Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc*, vol. I-II, Baia Mare, Editura Marist, 2009
10. **GHIORGHITĂ**, Viorel, *Et ego. Sovata-Pitești-Gherla-Aiud. Scurtă istorie a devenirii mele*, Timișoara, Editura Marineasa, 1994
11. **GOMA**, Paul, *Gherla*, București, Editura Humanitas, 1990
12. **GYR**, Radu, *Calendarul meu. Prietenii, momente și atitudini literare*, ediția a doua, îngrijită și adăugită cu prefață și indice de nume de Ioan Popișteanu, Constanta, Ex Pinto, 1992
13. **IANOLIDE**, Ioan, *Introducere la Hristos*, București, Editura Christiana, 2006
14. **IOANID**, Ion, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, București, Editura Albatros, 1991-1996
15. **LANGA**, Tertulian, *Trecând pragul tăcerii – o carte document* - București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2008, ediția a II-a, Târgu Lăpuș, Galaxia Gutemberg, 2009
16. **MARINO**, Adrian, *Viața unui om singur*, Editura Polirom, 2010
17. **MAXIM**, Virgil, *Imn pentru crucea purtată*, București, Editura Antim, 2012
18. **MOISE** Monahul, *Sfântul închisorilor: mărturii despre Valeriu Gafencu*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2007
19. **MOTRESCU**, Vasile; **DOBRE** Mircea, *Jurnale din rezistența anticomunistă*, București, Editura Nemira, 2006
20. **NEAMȚU**, Augustin, *Viața după grații și obloane*, Târgu Lăpuș, Editura Galaxia Gutemberg, 2006
21. **OȚEL PETRESCU**, Aspazia, *In memoriam. Spice*, București, Editura Elisavaros, 2008
22. **OȚEL PETRESCU**, Aspazia, *Strigat-am către tine Doamne....*, București, Fundației Buna Vestire, 2000

23. **PETRIȘOR**, Marcel, *Furtul 13- convorbiri din detenție*, București, Editura Meridiane, 1991
24. **PETRIȘOR**, Marcel, *Trecute vieți de domni, de robi și de tovarăși*, Editura Vremea, 2008
25. **PICA**, Ioan, Victor, *Libertatea are chipul lui Dumnezeu*, Târgu-Mureș, Editura Arhipelag, 1993
26. **STEINHARDT**, Nicolae, *Jurnalul fericirii*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994
27. **TINARU**, Mihai, *Amintiri de la Gherla*, Timișoara, Editura de Vest, 1993
28. **ȚEPELEA**, Gabriel, *Amintiri și evocări*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994
29. **VOINEA**, Octavian, *Masacrarea studențimii române în închisorile Pitești, Gherla, Râmnicu Sărat, Jilava, Aiud*, București, Editura Magadahanda, 1995

III. REFERINȚE CRITICE

1. **ANANIA**, Bartolomeu, Arhiepiscop al Vadului, Feleacului și Clujului, *Poezia modernă. Mari poeți de inspirație creștină*, în „Studii teologice”, Revista Facultăților de Teologie din Patriarhia română, seria a II-a, Anul XLVI, nr.1-3 (ianuarie- iunie), 1994
2. **ANTONIE** de Suroj, *Școala rugăciunii*, traducere de Irineu Slătineanu, Polovragi, 1994
3. **ARGHEZI**, Tudor, în „*Fronța*” an I, 1912, nr.3
4. **BARBU**, Eugen, *Groapa*, Prefață de Marian Popa, „ Jurnalul național”, București, 2011
5. **BĂDESCU**, Laura, *Retorica poeziei religioase a lui Nichifor Crainic*, București, Editura Minerva, 2001
6. **BĂLAN**, Deliu Iulian, *Frate de cruce sau K- 1942*, ediție îngrijită de Virgil Rațiu, Bistrița, Editura Aletheia, 2002

7. **BLAGA**, Lucian, *Răspuns la discursul de recepție în Academia Română al lui Nichifor Crainic în „Discursul de recepțiune”, LXXIX, „Monitorul Oficial”, 1941*
8. **BOLDEA**, Iulian, *Poeme de celulă*, [recenzie la volumul *Poeme de celulă* de Ioan Victor Pica], în „Metamorfozele textului”, Târgu Mureș, Editura Ardealul, 1996
9. **BRAD**, Ion, *Un poet și-un dascăl de poezie, Printre oamenii Blajului*, Blaj, Editura Buna – Vestire, 2006
10. **BUZAȘI**, Ion, *Despre poezia carcerală*, [*Poezia închisorilor comuniste*], în „Poezia”. Revista de cultură poetică. Poezie și rugăciune, 2007
11. **BUZAȘI**, Ion, *O nouă antologie a poeziei carcerale*, în „România literară”, anul XLIV, 2012, nr. 35 (31 august)
12. **BUZAȘI**, Ion, *O restituire literară: Radu Brateș (1913-1973) în Discobolul*, anul XI, nr. 130-131-132, 2008
13. **BUZAȘI**, Ion, *Tertuluan Langa, scriitorul*, în „Calendarul de la Blaj”, 2010
14. **BUZAȘI**, Ion, *Valori creștine în poezia românească*, Cluj –Napoca, Editura Dacia, 2009
15. **CARAION**, Ion, *Poeții și Poezii din închisori*, în „Contrapunct”, nr. 2-4, 1985
16. **CĂLINESCU**, G., *Istoria literaturii române dela origini până în prezent*, București, Editura Semne, 2003, ediție facsimil.
17. **CĂLINESCU**, G., *Ulysse*, București, Editura pentru Literatură, 1967
18. **CHEVALIER**, Jean, **GHEERBRANT**, Alain (coordonatori) *Dicționar de simboluri*, Iași, Editura Polirom, 2009
19. **CISTELECAN**, Alexandru, *Poezia mântuitoare*; apud Ioan Victor Pica, *Veșnicie românească*, Bistrița, Editura Alethea, 2000
20. **CISTELECAN**, Ioana, *Poezia carcerală*, Cluj Napoca, Editura Paralela 45, Colecția Debut – Seria Critică, 2000
21. **CODRESCU**, Răzvan, - *Nichifor Crainic schiță de portret*, în revista „Rost”, nr. 12, februarie 2004

22. **DUICĂ**, Camelia, **PETCU**, Adrian Nicolae, *Nichifor Crainic, file din dosarul penal*, în revista „Rost” nr.12, februarie 2004
23. **GHIORGHITĂ**, Viorel, *Et ego. Sărata Pitești-Gherla-Aiud. Scurtă istorie a devenirii mele*. Timișoara, Editura Marineasa, 1994
24. **GOMA**, Paul, *Gherla*, București, Editura Humanitas, 1990
25. **MARINO**, Adrian, *Viața unui om singur*, Iași, Editura Polirom, 2010
26. **MĂNĂILĂ**, Anca Maria, *Universul concentraționar în literatura română. Discursul memorialistic*, Târgu –Mureș, 2011.
27. **MICU**, Dumitru, *Scurtă istorie a literaturii române: Perioada contemporană, dramaturgia, critica*, București, Editura Iriana, 1997
28. **MOCEANU**, Ovidiu, *Cuvinte și cărți*, Brașov, Editura Universității Transilvania, 2001
29. **MOCEANU**, Ovidiu, *Didactica literaturii*, Brașov, Editura Universității Transilvania, 2006
30. **MOCEANU**, Ovidiu, *Disciplina lecturii*, Brașov, Editura Universității Transilvania, 2010
31. **MOLDOVAN**, pr. prof., Ilie, *Mihai Eminescu, poet al paradisului românesc*, în „Foaia poporului”, serie nouă, nr.61-62/ 2002
32. **NICULESCU**, Alexandru, *În Craiova de altădată – 1944 – 1947*, în „România literară”, Anul XLIV, 2012, nr. 8 (24 februarie)
33. **OGORANU**, Ion Gavrilă, *Ioan Victor Pica, așa cum l-am cunoscut*, în vol. Ioan Victor Pica, *Călăuza pusturilor*, Bistrița, Editura Aletheia, 2001
34. **PALAS**, Crina Mihaela, *Literatura detenției și a rezistenței anticomuniste*, Teză de doctorat, Sibiu, 2011
35. **PETRESCU**, Aspazia Oțel, *Răspuns unui frate mai tânăr, contrariat că îl consider pe Mihai Eminescu creștin*, publicat în revista „Veghea”. *Eminescu și ortodoxia*, nr. 1, 2010
36. **PETRESCU**, Aspazia Oțel, *A fost odată*, București, F.E, 2011
37. **PICA**, Ioan Victor, *Veșnicie românească*, Bistrița, Editura Alethea, 2000
38. **PIRU**, Alexandru, *Varia*, București, Editura Eminescu, 1972

39. **POPA**, Marian, *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, vol.I, 23 august 1944-22 dec.1989. Versiune revizuită și argumentată, București, Editura Semne, 2009
40. **POPA GYR**, Simona -, *Radu Gyr nu a știut timp de 11 luni că pedeapsa capitală i-a fost comutată în 25 de ani de muncă silnică!* Dialog realizat de Ilie Rad, în revista „Excelsior”, Anul IV, 1997, nr.10
41. **RAD**, Ilie, *Un ardelean la București*, Consiliul Județean Cluj Napoca, Editura Tribuna, 2011, pp.24-25
42. **RĂDULESCU**, Mihai, *Istoria literaturii de detenție la români*, București, Editura Ramida, 1998
43. **URSACHI**, Petru, *[Paul Goma] Omul din calidor*, Cluj Napoca, Editura Eikon, 2012
44. **UNAMUNO** de Miguel, *Agonia creștinismului*, Ediția Simbol în colaborare cu Internațional Scorpion Printing House, București, 1995
45. **UNGUREANU**, Cornel, *Istoria secretă a literaturii române*, Brașov, Editura Aula, 2007
46. **ZACIU**, Mircea, **PAPAHAGI**, Marian, **SASU**, Aurel (coordonatori), *Dicționarul scriitorilor români*, A-C, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995